

ФІЛОСОФСЬКО-СОЦІАЛЬНІ ПІДХОДИ ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

І.Д. Єрьоміна, доцент

Сумський національний аграрний університет, м. Суми, Україна

Серед численних напрямів філософської думки, які досліджують людину (теологічний, метафізичний, біологічний, соціалдарвіністичний та ін.), є два основних, які сперечаються між собою, - екзистенціальний і соціальний.

Екзистенціальний напрям абстрагується від визначень людини взагалі. На думку екзистенціалістів, існування передує сутності, оскільки біологічний організм стає людиною не за допомогою соціальних інститутів суспільства, а за допомогою самого себе.

Інший, прямо протилежний напрямок - соціальний, який вбачає сенс існування людини не як індивідуальної екзистенціальної істоти, а як істоти, що не може розглядатися та вивчатися поза групою, поза суспільством.

Зупинимося на короткій характеристиці основних концепцій розуміння особистості.

Рольова концепція. Т.Парсонс розглядає особистість в контексті конкретної ситуації з функціональної точки зору, тобто сукупності множини соціальних ролей, які людина повинна виконувати в суспільстві, сприяючи, таким чином, збереженню порядку в ньому. Він вважав, що будь-яку роль можна описати за допомогою п'яти основних характеристик:

1. Емоційність. Одні ролі вимагають емоційної стриманості (вчителя, лікаря, поліцейського тощо), інші - передбачають бурхливий прояв почуттів (матері, батька, актора, ін.).

2. Спосіб отримання. Поведінка людей в одних ролях обумовлена продиктованим статусом (дитини, учня) і передбачає покору і слухняність. Інші ролі завойовуються, досягаються в результаті зусиль особистості (професора, чемпіона, рок-зірки).

3. Масштаб. Деякі ролі обмежені суворо визначеними аспектами взаємодії людей (ролі лікаря і пацієнта обмежені проблемами, які стосуються сфери здоров'я пацієнта).

4. Формалізація. Одні ролі передбачають взаємодію з людьми у відповідності з встановленими правилами (ролі покупців і продавців), інші ролі не вимагають чіткого дотримання встановлених правил (ролі брата і сестри).

5. Мотивація. Різні ролі зумовлені різними мотивами. Передбачається, скажімо, що людина, яка робить кар'єру, переслідує особисті інтереси, у той час, як священнослужитель трудиться не заради особистої вигоди, а для загального блага.

Рольова концепція особистості Т.Парсонса добре пояснює адаптацію людини до навколишньої соціальної дійсності, але залишає в тіні її активну творчу складову.

Психологічна концепція. Яскравим представником психологічного підходу у вивченні особистості є австрійський психіатр З.Фрейд. Він розглядає людину крізь призму безкінечних потреб і прагнень, а суспільство через систему заборон і табу.

В структурі особистості, за Фрейдом, існують три основних компоненти: Воно (Ід); Я (Его) і Понад-я (Супер-его).

Ід є спів герой несвідомого. Воно насичене сексуальною енергією - лібідо. Ця сфера закрита від свідомості в силу заборон, які накладає суспільство.

Я (Его) підкоряється, з одного боку, несвідомим інстинктам, а з іншого - підкоряється нормам і вимогам реальності.

Супер-его (Понад-я) - це сукупність моральних принципів суспільства; вона виконує роль "цензора". Таким чином, Его знаходиться в конфлікті, тому що вимоги Ід і Понад-его несумісні. Тому Его (Я) постійно вдається до захисних механізмів: витіснення, сублимації.

Центральна ідея Фрейда полягає в тому, щоб знайти шлях до формування гармонійної особистості. Основний вихід він бачить у розумному управлінні пристрастями, у визволенні інтелекту від дуже сильних афективних впливів.

Поведінкова (біхевіористська) концепція. Назва цієї концепції походить від англ. слова "behaviour" - поведінка. Представники біхевіоризму - Дж. Хомманс, Б. Скінер, Р. Емерсон - протиставляють стратегію вивчення мікроявищ. Головне завдання вони вбачають у тому, щоб розкрити механізм функціонування соціальних структур, норм, ролей тощо, виходячи з елементарних форм людської поведінки. Біхевіоризм базується на двох ґрунтовних принципах: онтологічному - на визнанні пріоритету окремого індивіду перед суспільством і гносеологічному - на використанні положень психології в поясненні моделей поведінки. В основі біхевіоризму полягає розуміння поведінки людей і тварин як сукупності рухомих і зведених до них вербальних і емоційних відповідей (реакцій) на взаємодію (стимули) зовнішнього оточення. Загальнометодологічними передумовами біхевіоризму є положення позитивізму, згідно з яким наука повинна описувати тільки

безпосередньо спостереження. А будь-які спроби аналізу внутрішніх механізмів, візуально не зафіксованих, відхиляються як спекулятивні. Тому біхевіористи вважали, що вивчати треба поведінку, а не свідомість, яку, в принципі, безпосередньо спостерігати не можливо.

Згідно біхевіоризму, у людини від народження є невелике число природжених схем поведінки (дихання, ковтання і т.д.), над якими надбудовуються більш складні процеси аж до утворення складніших “репертуарів поведінки” (Б.Скіннер). Вдала реакція закріплюється й надалі має тенденцію до відтворення. Закріплення реакцій підпорядковується “закону вправи”, тобто багаторазового повторення одних і тих же реакцій у відповідь на одні й ті самі стимули, в результаті чого ці реакції автоматизуються. Для пояснення того, яким чином вибирається якась реакція у відповідь на конкретну дію, Торндайк висунув принцип “спроб і помилок”, згідно з яким відпрацювання всякої нової реакції починається з сліпих спроб, що тривають до тих пір, доки одна з них не приведе до позитивного ефекту.

Головне, як вважають біхевіористи, це навчити, “надресувати” людину, як правильно поводитися в суспільстві, доцільно використовуючи при цьому такі стимули як влада, комфорт, гроші, повага, слава. Соціальна поведінка - це не що інше, як обмін взаємно винагородженими діями (любов, повага, схвалення тощо, практично все те, чим володіє людина і суспільство).

Діяльнісна концепція. В рамках цієї концепції склалось розуміння людини як діяльної істоти, яка переслідує свої цілі, задачі, поведінку й вчинки якої неможливо пояснити тільки з позиції прагматизму. Діяльнісна концепція розкриває багатство зв'язків людини зі світом, яке проявляється в предметній діяльності, спілкуванні, пізнанні. Тільки людині притаманна діяльнісна форма ставлення до дійсності. Діяльність, на відміну від поведінки, не обмежується пристосовуванням до існуючих природних і соціальних умов, а припускає їх перетворення. Люди виступають творцями нових програм дій. Яскравим представником цього підходу у вивченні особистості є Л.С. Виготський. Він підтверджує, що особистість, з одного боку, виступає як індивідуальний осередок - суб'єкт пізнання і перетворення світу, з іншого боку - як результат суспільних відносин. Якості особистості, в цьому випадку, є похідною від її соціального способу життя і усвідомленого розуму. За Виготським, необхідно розрізняти два аспекти поведінки - натуральний (як результат біологічної еволюції тваринного світу) і культурний (як результат історичного розвитку суспільства), - як злиті воедино в розвитку психіки. Індивід формує свій внутрішній світ шляхом засвоєння (інтеріоризації) історично

сформованих форм і видів соціальної діяльності, а потім вираження (екстеріоризації) своїх психічних процесів. В такій інтерпретації особистість - згусток духовних потенцій, центр самосвідомості, джерело волі й ядро характеру, суб'єкт вільних дій і верховної влади у внутрішньому житті. І водночас особистість це суспільно розвинена людина.

Особистість пов'язана з суспільством опосередковано - через різні соціальні групи. Взаємозв'язок особистості й суспільства здійснюється постійно шляхом задоволення їхніх потреб. Соціологи розрізняють різні моделі взаємовідносин особистості і суспільства.

Модель I. Особисті інтереси підносяться вище суспільних і витісняють їх.

Модель II. Суспільні інтереси підносяться вище особистих і витісняють їх.

Модель III. Це найприйнятніша модель взаємовідносин особистості і суспільства. Вона припускає таку систему стосунків, коли суспільство прагне задовольнити потреби й духовні запити кожної людини, а тому суспільні потреби включені у внутрішню структуру потреб особистості.

Таким чином, проблематика людини завжди є центральною у будь-якій соціогуманітарній науці. Соціологія сьогодення безпосередньо займається пошуком шляхів вирішення найскладніших проблем соціального життя сучасної людини, істоти водночас всемогутньої і безсилої, вільної і відчуженої, товариської і безмежно самотньої.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Выготский Л.С. Избранные социологические исследования. - М., 1956. - с.80-111.
2. «История буржуазной социологии первой половины XX века». - М., 1979, с. 64.
3. Parsons T. The Social System. - N.Y., 1951, p. 204-205.
4. Parsons T. The Structure of Social Action. - N.Y., 1937, p. 75-77.
5. Parsons T. Culture and Social System. - In: Theories of Society / Ed. By T. Parsons / N.Y., 1961, vol. 2., p.83-85.
6. Фрейд Зигмунд. Труды разных лет. Книга I: «Я и Оно». - Тбилиси, 1991,с.374-380.

Екзистенційні та комунікативні питання управління: матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції, м. Суми, 23-25 січня 2014 р. - Суми: Сумський державний університет, 2014. - Ч.1. – С. 109-113.